

МЕСТО ГЛАГОЛА В СИСТЕМЕ ЧАСТЕЙ РЕЧИ РУССКОГО ЯЗЫКА

Якубов Абдурасул Соатович,

преподаватель Денауского института предпринимательства и педагогики,

rasulyakubov1970@gmail.com

Соатова Хафиза Абдурасуловна

студентка Денауского института предпринимательства и педагогики

xafizasoatova487@gmail.com

Аннотация Сравнительный анализ морфологического уровня русского и узбекского языков остается малоизученной областью лингвистики. Недостаток сравнительных исследований морфологических систем русского и узбекского языков обусловлен сложностью категориальных и словообразовательных явлений, поскольку эти языки принадлежат к разным системам. Функционально-сравнительные лингвистические исследования направлены на сравнение средств, выбираемых носителями разных языков при решении одних и тех же (типичных) коммуникативных задач в схожих ситуациях. Семантическая специфика русских глаголов в узбекском языке выражается не только через словообразовательные структуры, но и через грамматические средства.

Ключевые слова: глагол, динамика, действие, состояние или процесс, динамика, лексическое значение, категория, залог.

THE PLACE OF THE VERB IN THE SYSTEM OF PARTS OF SPEECH OF THE RUSSIAN LANGUAGE

Abstract Comparative analysis of the morphological level of the Russian and Uzbek languages remains an understudied area of linguistics. The lack of comparative studies in the morphological systems of the Russian and Uzbek languages is due to the complexity of categorical and word-formation phenomena, since these languages belong to different systems. Functional-comparative linguistic studies are aimed at comparing the means chosen by speakers of different languages when solving the same (typical) communicative problems in similar situations. The semantic specificity of Russian verbs in the Uzbek language is expressed not only through word-formation structures, but also through grammatical means.

Keywords: verb, dynamic, action, state or process, dynamics, lexical meaning, category, voice.

Vilgelm Gumboldtning mos ta'rifiga ko'ra, fe'l tilning o'ziga xos asabidir, ya'ni nutqning eng muhim qismidir. Rus tilidagi fe'l, boshqa har qanday tilda bo'lgani kabi, nutqning eng dinamik va murakkab qismlaridan biri bo'lib, harakat, holat yoki jarayonni ifodalaydi va kontekstga qarab o'zgaradigan ko'plab grammatik xususiyatlarga ega. U ko'pincha statik hodisalarni tasvirleydigan otlar yoki sifatlardan farqli o'laroq, nutq dinamikasini aks ettiradi.

Fe'l o'zining leksik ma'nosiga ega va boshqa so'zlarning mavjudligini talab qilmasdan turli kontekstlarda ishlatilishi mumkin. Bu xususiyatlarni tushunish uchun fe'lning asosiy toifalari va shakllarini hisobga olgan holda batafsil tahlil qilish mumkin. Fe'lni o'z ichiga olgan har qanday nutq qismining xususiyatlari uchta nuqtai nazardan tahlil qilinadi: qism nimani anglatadi, uning o'zgarishi parametrlari qanday va gapdagi sintaktik roli qanday.

Lingvistik atamalarining vakolatli lug'atlaridan fe'lning bir nechta ta'riflari. "FE'L." 1) Ob'ektning protseduraviy xususiyatini bildiruvchi mustaqil nutq qismi, ya'ni harakat: yaratmoq; aytmoq: yolg'on gapirmoq; munosabat: aspekt, ovoz, kayfiyat, zamon, shaxs, son, jins va boshqalar grammatik kategoriyalarida sevish. Turli tillarda fe'lning turli morfologik xususiyatlari bo'lishi mumkin.

Shunday qilib, rus tilidan farqli o'laroq, chechen tilidagi fe'llar o'ziga xos aspekt-temporal munosabatlarga ega. 2) Morfologiyaning stilistik resurslariga kiritilgan va turli uslublarda ishlatiladigan lingvistik vositalardan biri" [Zherebilo, 2016:85-86]. "FE'L Inglizcha fe'l, fransuzcha verbe, nemischa Verb(um), Zeitwort, ispancha verbo. "Harakat yoki holatni jarayon sifatida ifodalovchi va aytilganning nutq momenti, voqelik, nutq akti ishtirokchilari va boshqalar bilan bog'liqligini ko'rsatuvchi grammatik kategoriyalar bilan tavsiflangan nutq qismi (ya'ni, zamon, kayfiyat, ovoz va boshqalar), shuningdek, predikat sifatida sintaktik foydalanish va shakl va so'z yasash naqshlarining maxsus tizimi" [Axmanova, 1966:98].

Matn fe'lga berilgan klassik lingvistik qarashlardan boshlanadi. Xususan, Vilgelm Gumboldtning fe'lni "tilning miyasi" sifatida talqin qilishi fe'lning nutqdagi markaziy va dinamik rolini asoslaydi. Ushbu g'oya matn davomida izchil rivojlantiriladi va fe'lning boshqa so'z turkumlariga nisbatan ustun kommunikativ imkoniyatlari bilan dalillanadi.

Fe'lning semantik va grammatik mohiyati

Matnda fe'l:

- harakat, holat va jarayonni ifodalovchi,
- dinamik semantikaga ega,
- kontekstga kuchli bog'langan nutq qismi sifatida ta'riflanadi.

Fe'lning leksik mustaqilligi (ya'ni boshqa so'zlarsiz ham qo'llana olishi) uning nutqdagi yetakchi pozitsiyasini ko'rsatadi. Bu jihat ot va sifatlardan farqlanish mezoni sifatida to'g'ri ajratilgan.

Fe'lni tavsiflashning uch mezoni

Matnda fe'lni tahlil qilish **klassik uchlik model** asosida berilgan:

1. **Semantik jihat** (nimani anglatadi),
2. **Grammatik jihat** (qanday o'zgaradi),
3. **Sintaktik jihat** (gapdagi vazifasi).

Bu yondashuv hozirgi rus tilshunosligida qabul qilingan metodologiyaga to'liq mos keladi va ilmiy jihatdan asoslangan.

Lug'aviy ta'riflar tahlili

Axmanova O.S. va Zhrebilo T.V. lug'atlaridan keltirilgan ta'riflar fe'lni:

- grammatik kategoriyalar (zamon, mayl, nisbat, shaxs va b.) tizimi,
- predikativlik xususiyati,
- so'z yasash va shakl yasash imkoniyatlari bilan ajralib turuvchi nutq qismi sifatida ko'rsatadi.

Bu ta'riflar bir-birini to'ldiradi va fe'lning murakkab grammatik tabiatini ochib beradi.

Tipologik taqqoslash elementi

Matnda rus va chechen tillari o'rtasidagi aspekt-temporal farqlar qayd etilishi muhim ilmiy nuqtadir. Bu fe'l kategoriyalarining tillarga xos tipologik xususiyatlarga ega ekanini ko'rsatadi va qiyosiy tilshunoslik uchun muhim xulosaga olib keladi.

6. Fe'l shakllari va ularning sintaktik roli

Fe'l shakllari quyidagicha to'g'ri tasniflangan:

- Shaxsli (konjugatsiyalangan) shakllar – asosan kesim vazifasida,
- Bog'lanmagan shakllar (infinitiv, sifatdosh, ravishdosh) – ikkinchi darajali gap bo'laklari sifatida.

Infinitivning "lug'aviy shakl" sifatida berilishi, uning aspekt, nisbat, o'tumlilik kabi kategoriyalarga egaligi aniq va ilmiy asoslangan tarzda yoritilgan.

1. Fe'l nutqning **eng markaziy va funksional jihatdan murakkab** qismi ekanligi isbotlangan.
2. Fe'lning semantikasi va grammatik tuzilishi o'zaro **uzviy bog'liq** holda talqin qilingan.
3. Klassik va zamonaviy lug'aviy ta'riflar fe'lning **predikativ va tizimli** xarakterini tasdiqlaydi.
4. Infinitiv va boshqa bog'lanmagan shakllar fe'l tizimining **mustaqil va muhim bo'g'inlari** ekanligi ko'rsatilgan.
5. Matn zamonaviy rus tili fe'llarini o'rganish uchun **nazariy-metodik asos** vazifasini bajaradi va keyingi tadqiqotlar uchun tayanch bo'la oladi.

Fe'lning yana bir nechta ta'riflarini berish mumkin, ammo ularning barchasi fe'lni umuman nutqning bir qismi sifatida talqin qiladi. Ushbu bo'limning maqsadini hal qilish uchun (zamonaviy rus tili fe'llarini tavsiflovchi), biz fe'lning rus tilidagi leksik va grammatik

xususiylarini o'rganishga o'tamiz. Ushbu ikkita ta'rifdan ma'lum bo'ladiki, fe'l o'zining grammatik tarkibida nutqning ancha murakkab qismi bo'lib, tildagi ahamiyati jihatidan nutqning barcha nomiy qismlari bilan osongina taqqoslanishi mumkin.

Fe'lning grammatik xususiylari uning semantikasi bilan chambarchas bog'liq. Fe'lni morfologik xususiylariga (shaxs, son, jins va kayfiyat) ko'ra o'zgartirish konjugatsiya deb ataladi. Konjugatsiyalangan shakllar bir qator umumiy xususiylarga ega: umumiy leksik ma'no, umumiy jihat va ovoz, boshqaruv va ravish bilan izohlanish imkoniyati. Bu shakllar, qoida tariqasida, predikat vazifasini bajaradi. Fe'lning bog'lanmagan shakllari - kesim va ravishli kesim - ikkinchi darajali a'zolar vazifasini bajarishi mumkin - kesim atribut sifatida, ravishli kesim esa ravish modifikatori sifatida.

Fe'lning maxsus shakli infinitivdir. "Infinitiv (noaniq shakl). Fe'lning "lug'at" shakli bo'lib, unda kayfiyat, zamon, shaxs, son, jins kategoriyalari yo'q. U quyidagi kategoriyalar bilan tavsiflanadi: 1) aspekt: o'ylamoq, o'ylab topmoq; 2) ovoz: poyabzal kiymoq, poyabzal kiymoq. Infinitivning o'ziga xos xususiylari shakl yasovchi qo'shimchalardir: -ТЬ. "-ti, -sti (uchrashmoq, bormoq, bajarmoq)" [Zherebilo, 2016:152]. Biroq, infinitiv fe'lning grammatik kategoriyalariga ega, masalan, aspektual farqlarga ega bo'lgan (qilmoq - qilmoq), tranzitivlik va intransitivlik kategoriyasiga ega bo'lgan (ko'rmoq - o'tirmoq), refleksivlik/irrefleksivlik (cho'milmoq - cho'milmoq) va kontekstda yonma-yon ma'nolarga ega bo'lgan.

Gapda infinitiv gapning ham asosiy, ham ikkinchi darajali qismlari vazifasini bajarishi mumkin. Fe'lning bog'lanmagan shakllariga shuningdek, sifatdosh va ravish ham kiradi, ular atributiv shakllar deb ham ataladi.

Adabiyotlar

1. Axmanova O.S. Lingvistik atamalar lug'ati. Sovet entsiklopediya nashriyot uyi. Moskva, 1966
2. Beloshapkova, E.A. Bryzgunova, E.A. Zemskaya va boshqalar; V.A. Beloshapkovoy tomonidan tahrirlangan. – 2-nashr, tuzatilgan va kengaytirilgan. – Moskva: Oliy maktab, 1989. – 800 b. ISBN 5-06-000191-1 ...
3. Zherebilo T.V. Lingvistik atamalar va tushunchalar lug'ati. 6-nashr, tuzatilgan va to'ldirilgan. – Nazran: Piligrim, 2016. – 610 b.
4. Zherebilo T.V. Lingvistik atamalar va tushunchalar lug'ati. 6-nashr, tuzatilgan va kengaytirilgan. – Nazran: Piligrim, 2016. – 610 b.